

Валентина Гончарук

(Умань, Україна)

ПЕДАГОГІКА

(Методичні основи виховного процесу)

СТВОРЕННЯ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНОГО ВИХОВНОГО СЕРЕДОВИЩА В СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ РОДИНАХ

У сучасному суспільстві саме сім'я залишається основним інститутом первинної соціалізації й повинна закласти основи всебічного розвитку дитини: розумового, етичного, естетичного, фізичного; привчити дітей до праці, розвинути в них інтерес до самостійної творчої діяльності. Освітньо-виховна підготовка дітей органічно може протікати лише в сім'ї, здатній надати дитині повноцінні психологічні, гігієнічні й морально-етичні умови формування.

Сучасні дослідники (філософи, психологи, педагоги, соціологи) доводять, що інститут сім'ї потребує пильної уваги і турботи, позаяк ціла низка суспільних явищ негативно впливає на формування морально-етичної культури української сім'ї, що часто може приводити до її руйнування. Варто відзначити, що українське суспільство на сучасному етапі свого становлення переживає складний кризовий період: проведення антитерористичної операції на сході країни, відсутність соціальної та правової захищеності, низький прожитковий статус пересічної сім'ї, безробіття, масовий виїзд молодих людей з України.

За аналізом соціологів, психологів [2, с. 45–46], основними причинами кризи нинішнього батьківства є: нуклеаризація сім'ї; емансипаційний рух жінок, збільшення їх професійної зайнятості і незалежності від чоловіка; демократизація суспільних відносин, перехід від авторитарних взаємин у родині, суспільстві до біархатної моделі стосунків; розвиток психоаналізу, який, використовуючи і навіть деформуючи концепцію З. Фрейда стосовно Едипового комплексу, почав виступати з гаслом «щоб стати зрілим і вільним,

треба “вбити” батька”» (у переносному значенні), виступ психоаналізу проти релігії, вважаючи, що поняття Бога Отця алієнує людину; поширення «вільних (пробних) шлюбів», в яких батьківство (і материнство) часто або повністю відкидається, або ставиться під сумнів його традиційне значення, пов’язане з інститутом моногамної сім’ї, подружжям і дітьми; зміна законодавства деяких країн із метою запобігання дискримінації жінки, яка має низку можливостей для доведення батьківства дитини, й своєрідна дискримінація чоловіків, які такої можливості не мають у випадку категоричної відмови жінки щодо такого доведення (наприклад, у Франції) [2, с. 45–46].

Сучасна українська сім’я переживає важкі часи, що є негативним чинником повноцінного морально-етичного виховання дітей. Рівень життя більшості сімей став нижчим за мінімальні соціальні стандарти, внаслідок чого посилилась економічна, психологічна і моральна нестійкість сім’ї. У надзвичайно складному становищі опинилися багатодітні й неповні сім’ї, а також сім’ї з дітьми або батьками-інвалідами. Тривожною тенденцією останнього десятиліття стало скорочення кількості одружень, катастрофічне падіння народжуваності та збільшення сімей, що розпадаються.

Соціологічні дослідження інтенсивності й змістовності контактів батька й матері зі своїми дітьми показують, що мами набагато частіше, ніж батьки, розмовляють з дітьми про сімейні справи, прочитані книги, переглянуті фільми, передачі. Це стосується навіть політичних і суспільних подій, які завжди вважались суто сферою чоловічих інтересів. Беручи на себе основні господарські й виховні завдання, жінка нерідко не витримує такого навантаження. У результаті – нервові зриви, зруйновані сім’ї, педагогічно занедбані діти. Вихід із цього, як твердять науковці, полягає в обов’язковому синтезі батьківського й материнського виховання, що постає важливою умовою нормального розвитку дітей у сім’ї.

Батько довгий час виступав стрижнем сім’ї, її фундаментом, основою. Це не могло не накласти відбиток і на взаємини батька й дітей. Авторитет батька в сім’ї був головною силою, найбільш дієвим засобом чоловічого виховання.

Батько ніс відповідальність за ту сферу домашньої праці, що вимагала великої фізичної сили, виконуючи специфічні форми домашньої господарської діяльності: столярні, слюсарні, шевські роботи (пізніше до них приєдналися електротехніка, радіо).

Зовсім інакшим є сучасний батько. Втрата чоловіком ролі єдиного годувальника сім'ї та її глави привела до послаблення, а то й повної втрати специфічних форм і методів чоловічого впливу в сім'ї. Звична впродовж багатьох попередніх століть модель батька – патріарха великої родини з його безперечним чи навіть деспотичним характером – з кінця ХІХ і, особливо, в ХХ столітті зазнала в більшості цивілізованих індустріальних суспільств радикальних змін.

Позбувшись старої моделі батьківства, родина й суспільство знаходяться на перехідному етапі трансформації суспільних цінностей, своєрідної кризи, невизначеності (повної втрати традиційних функцій батька й відсутності чіткої стратегічної лінії набуття ним новітніх функцій, адекватних нинішнім суспільним змінам). Утримання родини залишається однією з основних функцій батька, заробіток якого є суттєвою умовою існування сім'ї (правда, трапляються випадки, коли батько не працює, займається вдома вихованням дітей і веденням домашнього господарства). Захисна функція батька проявляється не тільки в захисті дружини й дітей, майна в разі зовнішньої агресії чи стихійного лиха. а й захист від різноманітних руйнівних впливів сучасного світу в моральній, соціальній, політичній площинах.

Тепер окрема частина чоловіків характеризується багатьма індивідуальними і соціально-психологічними особливостями, не притаманними їм всього декілька десятиліть назад. До них відносяться деякі зниження вольової активності, почуття відповідальності за виховання трудових навичок у дітей і їхнє професійне самовизначення; зниження рівня самодіяльності домашньої праці; відносне зниження витрат вільного часу на дітей; підвищення рівня нейротизму (чоловіки стали більш роздратовані, рефлексивні, імпульсивні й самолюбиві); посилення інтересу до своєї зовнішності, одягу,

зачіски тощо; збільшення кількості розважальних видів відпочинку; ущемлення самоосвіти й творчої праці.

На думку різних авторів, спілкування з батьком передусім впливає на розвиток у дитини таких якостей, як пізнавальні потреби, розумова діяльність, практичні навички, рухова спритність, соціальна зрілість, схильність до емпатії, сумління, емоційна врівноваженість, почуття безпеки, впевненість у собі, віра в себе, пристосування до позасімейних ситуацій, незалежність від дорослих, доброзичливе ставлення до інших дітей, засвоєння батьківської ролі в сім'ї; статеві орієнтації, ідентифікація з віком і статтю [1, с. 73–80]. Відповідно, відсутність батька в сім'ї [4] негативно впливає на моральний розвиток дитини, її соціальну захищеність, підготовку до майбутнього сімейного життя. Отже, участь батька у вихованні дитини – це потужний чинник, що сприяє формуванню й закріпленню вкрай важливих якостей, без яких гармонійну особистість уявити важко.

Характеризуючи роль матері у вихованні дитини, зазначимо, що для дитини (особливо дошкільного віку) стосунки з матір'ю є найбільш природними і найбільш тісними. Для них характерною є емоційна близькість. Мама – оберіг родини, джерело любові й гуманізму. Експресивність материнської мови сприяє ширшій соціалізації дитини, формуванню почуття прив'язаності між батьками і дітьми.

Сьогодні досить часто можна почути нарікання батьків на брак часу для виховання дітей. Це призводить до того, що діти піддаються різноманітним негативним впливам, котрі часто сприяють руйнації ще недостатньо розвинутого духовного світу дитини. А тому батькам слід задуматись над цим, намагатися завжди зрозуміти дитину і не йти на конфлікт, який може спровокувати втечу дитини з дому. Дуже важливо, щоб батьки знали, як дитина проводить свій вільний час, з ким спілкується, чим цікавиться. Вони не повинні стояти осторонь цього процесу, адже прогалини у вихованні у майбутньому виправити досить складно. Культура спільної праці і спільного відпочинку є важливим фактором стабільності морально-етичних устоїв сучасної сім'ї.

Важливою у сучасних умовах є комплексна, цілеспрямована робота щодо зміцнення сім'ї, формування свідомого і відповідального ставлення батьків до її виховної функції. З батьками слід проводити лекторії, бесіди, години спілкування, напр., обговорення «Пам'ятки для студентів і батьків «Від чого залежить успіх виховання у сім'ї». Домінантою у соціальній політиці держави повинна стати стратегія сприяння розвитку сімейного інституту, формування його морально-етичної складової. Важливим є і відповідна законодавча база, і педагогічне просвітництво батьків щодо розв'язання проблеми морально-етичного виховання дітей та молоді. Для української ментальності найвища цінність родини полягає у забезпеченні виховання у дітей гідності, шляхетності, працьовитості, працелюбності, шанобливого ставлення до батьків і старших. У сучасній благополучній українській сім'ї опікуються тим, щоб кожна дитина всебічно розвивалася, набувала елементарних знань про довкілля, постійно розширювала свій духовний світ, шанувала звичаї та традиції рідного народу. Головні завдання родинного виховання полягають у формуванні в дитини моральних цінностей, нагромадженні нею досвіду міжособистісного спілкування.

Домінуючі у родині моральні норми й принципи сприяють виробленню відповідного світогляду. Моральні уявлення засвоюються дитиною у ранньому віці через наслідування членів родини або ж оцінки ними дій персонажів, доступних для дитячого сприймання віршів, легенд, казок, переказів, ігор. В основі цього лежить розуміння дитиною добра і зла. Для українців важливим є формування у дітей таких моральних якостей, як усвідомлення свого синівського чи дочірнього обов'язку перед батьками, плекання поваги до старших. Пошана до батьків вважається однією з найбільших християнських добродійностей. Т. Яценко стверджує, що спільне духовне життя згуртовує сім'ю, переконання старшого покоління стають переконаннями молоді [4, с. 26].

Відомо, що дитина не народжується з готовою моральною свідомістю, наголошує О. Скар, їй не властиві жодні моральні погляди, вона не має

уявлення про добро і зло, не знає про існування принципів і норм моралі, правил поведінки [3, с. 4]. Вона стає такою завдяки суспільним умовам і вихованню, які формують у неї окремі моральні риси й певну систему поглядів на життя і норми поведінки, тому саме на батьків покладена відповідальність за дитину, її майбутнє. Не слід, звичайно, забувати і про спадковість, ознаки якої можуть сприяти морально-етичному вихованню, або ж ускладнювати цей процес.

Дієвими чинниками морально-етичного виховання у сучасній українській сім'ї виступають звичаї та традиції українського народу, які передавалися нашими предками з покоління в покоління. У своїй основі українські народні традиції мали моральні цінності: дітей учили любити і поважати інших, плекали у них віру у добро і справедливість, спонукали до добрих і гідних учинків, формували співчуття до бідних, калік, знедолених, сиріт. Українці завжди надавали безкорисливу допомогу сироті, співчували і допомагали дітям, що залишилися без опіки рідних.

Отже, сімейне виховання – це важливий процес становлення особистості, роль та значення якого ніколи не втратять своєї актуальності; це цілеспрямована взаємодія виховних інституцій, яка здійснюється різноманітними родинними методами та засобами. Батьківський приклад і їхній безпосередній виховний вплив є важливими чинниками формування морально-етичних цінностей дитини у сучасній українській сім'ї та в основному визначають особливості її подальшого самостійного життя.

Важливо зазначити, що проблема морально-етичного виховання є актуальною абсолютно на усіх етапах розвитку суспільства та функціонування сім'ї як важливого виховного інституту. Незмінними у ній залишаються лише цінності, а механізми їх забезпечення змінюються разом із тим, як трансформуються умови життя сім'ї і родини.

Отже, чимало серйозних проблем стоїть нині перед сім'єю та етнопедагогікою, родинним вихованням. Чимало цих проблем потребує негайного розв'язання на базі християнської моралі та вічних

загальнолюдських цінностей. Як бачимо, найбільш стійким, соціально й духовно значущим інститутом у морально-етичному вихованні особистості є сім'я, яка зберегла і передала тисячолітню культуру українського народу. Споконвіків для української культури важливою є цінність родини щодо забезпечення виховання шляхетного, працелюбного, шанобливого до батьків і близьких людей нового покоління, здатного засвоїти й зберегти найвищі моральні ідеали. Незважаючи на різноманітні негаразди в суспільстві, моральні підвалини сім'ї залишаються незмінними: гідність як усвідомлення своєї самоцінності, особливе моральне ставлення людини до себе; добро як найвища вселюдська цінність; честь як усвідомлення власного соціального статусу та його цінності; справедливість як належний порядок людського життя, загальне співвідношення цінностей; совість (сумління) як здатність здійснювати моральний самоконтроль. щастя як стан найвищого внутрішнього задоволення людини тощо.

Література:

1. Васютинський В. Про деякі закономірності формування статево-рольових особливостей хлопчиків і дівчаток у сім'ї / В. Васютинський // Психологія: Респ. наук.-метод. зб. – К.: Рад. школа, 1990. – С. 73–80.
2. Межвінські Б. Роль батька в родині // Сопричастя. Міжнародний богословський часопис. – 2003. – № 2. – С. 43–58.
3. Скар О. І. Педагогічна культура сім'ї / О. І. Скар. – К.: Знання. – Сер. VII «Педагогічна». – № 6. – 1984. – 47 с.
4. Яценко Т. Історичне коріння українського родинного виховання / Т. Яценко // Українська література в загальноосвітній школі. – 2001. – № 3. – С. 26–30.

Гончарук Валентина Анатоліївна, 0674735807, goncharuk424@ukr.net,
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, доцент
кафедри української літератури, українознавства та методик їх навчання,
кандидат педагогічних наук. *Потрібний електронний сертифікат.*